

PROSTORNE KATEGORIJE U RADOVIMA JOANNE RAPACKE

MAGDALENA DYRAS

Jagelonsko sveučilište, Institut za slavensku filologiju
ul. Romana Ingardena 3, PL – 30-060 Krakov
magdalena.dyras@uj.edu.pl

UDK: 821.162.1.09 Rapacka, J.
DOI: 10.15291/csi.4056
Pregledni članak
Primljen: 2. 5. 2022.
Prihvaćen za tisak: 14. 10. 2022.

U radovima Joanne Rapacke pitanja prostornosti zauzima-ju povlašteno mjesto. Upravo je ona, prva među poljskim kroatistima, osobitu pozornost posvetila opisu i povijesti pojedinih regija. Znanstvenica je pokušavala je iščitati značenje regionalizma i njegov utjecaj na identitet i osjećaj pripadnosti zajednici. Ukazala je na značenje graničnih područja. Bavila se čitanjem grada Dubrovnika i silnicama koje oblikuju i uvjetuju njegovu kulturu. U svojim radovima ukazivala je na značenje čitanja vremenskih i prostornih kategorija. Upravo spomenuti čovjekov odnos prema prostornim kategorijama tretirala je kao vrstu kulturne prakse. U svojim radovima uspješno je primijenila terminologiju koja je karakteristična za noviju kulturnu orijentaciju u književnim istraživanjima.

KLJUČNE RIJEČI:

prostor, kultura, regionalizam,
granica, granično područje

1. UVOD

Istraživanja prostora, mjesta, krajolika, odnosa književnosti i geografije posebno su se intenzivirala posljednjih desetljeća 20. stoljeća, a od devedesetih godina govori se o tzv. prostornom zaokretu.¹ U to vrijeme pojavljuju se novi istraživački smjerovi koji opisuju prostorne i kulturne odnose, dakle nova područja znanstvenog interesa i metodološke prijedloge. “U svjetlu prostornog obrata, odnosno suvremenih pristupa prostoru i prostornosti koji prostor motre kao društveni, odnosno kulturni proizvod i koji, posredovanjem relacijskog pojma prostora, upućuju na povezanost materijalnih i mentalnih prostora, i književni se prostori, posredovani i proizvedeni tekstem, počinju konceptualizirati kao reprezentacije prostora” (Brković 2013: 124). Proširila se i terminologija za opis iskustva komunikacije s prostorom, mjestom (teritorijem), koji oblikuje kulturu, govori o književnim sredinama i vezama pisaca s određenim mjestima na karti (Rybicka 2012: 11–25).

U radovima Joanne Rapacke, u onima nastalim prije i nakon uspostavljanja nove istraživačke paradigme, može se uočiti vrlo značajan fokus na proučavanje međusobne uske povezanost književnosti i prostora. Već u osamdesetim godinama 20. stoljeća u monografiji *Złoty wiek sielanki chorwackiej (Zlatni vijek hrvatske pastorale)*, znanstvenica objašnjava netipičan razvoj hrvatske kulture pozivajući se na prostorne kategorije, odnosno ukazujući na pripadnost Hrvatske različitim kulturnim krugovima. Leszek Małczak u članku “Miejsce i rola Śródziennomorza w przestrzeni kulturalnej Chorwatów” naglašava da se Rapacka u svojim radovima osvrta na zaključke talijanskog znanstvenika R. Picchija, koji je izdvojio dva kruga: *Slavia Orthodoxa* i *Slavia Romana*, i predlagala da se u hrvatskoj kulturi uvaži i treći krug, to jest *Slavia Mediterranea*. Mislila je na dalmatinske gradove (Split, Zadar, Šibenik), otoke (Hvar) te Dubrovnik, u kojima je na osobit način oblikovana književnost i kultura renesanse i baroka (Małczak 2001: 63–64).

U gore citiranoj monografiji *Zlatni vijek hrvatske pastorale* Rapacka više puta ukazuje na svojstva i jedinstvena obilježja hrvatske kulture koja kao takva zahtjeva poseban metodološki pristup: “Hrvatska je ničija zemlja, kulturni poligon na kojem obje strane iskušavaju svoju snagu (misli se na podjelu na dva kulturna kruga: *Slavia Orthodoxa* – *Slavia Romana*, op. a.). To je područje dviju liturgija (pa čak i tri – u dalmatinskim gradovima podređenim Bizantu gdje je bila u uporabi i grčka), dva književna jezika, tri pisma”² (Rapacka 1984: 5–6).

¹ Kanonu tekstova posvećenih promjeni pristupa prostoru pripadaju radovi Michela Foucaulta “O drugim prostorima”, Henrija Lefebvrea “La production de l’espace” i Edwarda Soje *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*.

² Tekstove poljskih izvornika prevela je autorica članka.

2. GRANICA, GRANIČNA PODRUČJA

Pri opisima prostornog položaja hrvatske kulture, Rapacka se vrlo često poziva na pojam granice kao osnovne prostorne kategorije: “granice sa Zapadom obilježene su slavenskom liturgijom”, “te su granice fluidne”, “problem političkih i kulturnih granica i povezano s time pitanje odnosa državne tradicije i kulturne tradicije” (Rapacka 1984: 6). Pitanje granice i graničnog područja nesumnjivo će postati jedno od najznačajnijih istraživačkih područja koje je zaokupljalo ovu znanstvenicu.

Važni zaključci koji se tiču ove problematike i različitih slika Vojne krajine predstavljeni su u radu “Chorwacka i serbska legenda kresowa” („Hrvatska i srpska legenda o Vojnoj krajini“) objavljenom u knjizi *Śródziemnomorze, Europa Środkowa, Balkany (Mediteran, Srednja Europa, Balkan. Studije iz južnoslavenskih književnosti)* (Rapacka 2002: 340–362).

Rapacka nadalje detaljno analizira značenje pojmova “graničarstvo” i “granično područje” te povijesni kontekst uspostave obrambenog kordona, poznatog kao “Vojna krajina”, najprije u 15. stoljeću, a zatim sljedećeg kordona na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće (tzv. “Mletačka – Dalmatinska krajina”). Pograničja su neodvojivi dio povijesti povijesne i kulturne baštine Hrvata, zato istraživačica prati proces oformljivanja teritorija udaljenih od središta moći i njihov utjecaj na formiranje hrvatske nacionalne ideologije (Rapacka 2002: 347). Analiza koju je provela Rapacka, otkrila je snažan utjecaj popularne književnosti i narodne epike na stvaranje slike pograničnog prostora i legendeo graničarima. Ponekad je to bila crna legenda, a katkad idealizacija stanovnika Vojne krajine. Važan kontekst ovog istraživanja pokazatelj je europske percepcije graničnog pitanja. U tom kontekstu Rapacka se bavi zanimljivom temom identiteta Morlaka koji žive u kopnenoj Dalmaciji i te ukazuje na ulogu Mlečana u kreaciji morlačkoga kompleksa. U njihovim očima, Morlaci, čije ime potječe od crne boje njihove odjeće, percipirani su kao “oaza života koju je otkrila civilizacija” (Rapacka 1997: 128). Može se čak govoriti o interesu za Morlake kao modi, što je konačno vidljivo i u njihovoj motivsko-tematskoj prisutnosti u djelima eminentnih romantičarskih autora.

Fenomen granice povezan je s dvama kompleksima hrvatske nacionalne ideologije, pojmovima *membra disiecta* i *antemurale christianitatis*. Posebno se ističe “predziđe” kao “ključni koncept hrvatske vizije nacionalne sudbine, uvjetovan smještajem hrvatskih zemalja na granici civilizacije” (Rapacka 1997: 142). U to doba osjećaj pripadnosti Europi i odgovornost za njezinu obranu od Drugoga bili su od velike važnosti. Vitalnost spomenutog ideologema potvrđuje i novija povijest, posebno treba naglasiti njegov utjecaj na strategiju izgradnje nacionalnog identiteta devedesetih godina 20. stoljeća.

3. REGIONALIZAM

Važno mjesto u opusu Joanne Rapacke zauzima tekst “Uloga regionalizma u hrvatskoj kulturi”, koji sintetski prikazuje kako je regionalizam odredio sliku hrvatske kulture i njezinu opstojnost, ali i zašto su regionalne kulture stoljećima funkcionirale kao alternativa nacionalnom modelu. “Regionalizam i s njim povezan osjećaj pripadnosti zajednici jedno je od najvažnijih obilježja hrvatske kulture. Stoljećima su različite regije gradile svoje kulturne modele uvjetovane povijesnim i društvenim kontekstom, modele koje su uz to pokazivali stanovite jezične diferencijacije” (Rapacka 1995: 75). U određivanju početaka formiranja hrvatskih regija, istraživačica koristi repertoar pojmova koji ukazuju na prostorni kontekst opisanih pojava: “Hrvatska kulturna karta, u ovom obliku, čije su se konture sačuvale do danas, oblikovana je na prijelomu srednjeg vijeka i modernog doba” (Rapacka 1995: 75). Objašnjavajući položaj pojedinih regija, ukazuje na “promjene u prostornom značenju kraljevstva” te “pomak hrvatskog političkog prostora prema sjeveru te pomak kulturnog prostora uopće” (Rapacka 1995: 75). Pojave koje opisuje Rapacka događaju se u jasno definiranom prostoru koji generira specifična značenja u točno određenom vremenskom periodu. Znanstvenica uvijek detaljno objašnjava uzajaman odnos vremena i prostora.

Pristup Joanne Rapacke pitanjima prostora uvažava povijesnu perspektivu koja je u uskoj vezi s identitetskom problematikom. Tomislav Bogdan u članku “Obrana uzaludnih napora – Joanna Rapacka i proučavanje hrvatske književne prošlosti” opisujući njezinu metodologiju naglašava da znanstvenica:

Posebno ističe razlike u regionalnim tradicijama, izrazito važne u kulturnoj povijesti današnjega hrvatskog prostora (za Rapacku su to dubrovačko-dalmatinska regija, sjeverna Hrvatska, Slavonija, Bosna), zbog toga što su se hrvatske regije kroz povijest međusobno snažno razlikovale, s obzirom na stupanj gospodarskoga i kulturnog razvitka koji su u određenom trenutku postigle, s obzirom na jezik, na kulturna središta i civilizacijske krugove kojima su gravitirale ili političke cjeline kojima su pripadale (...) Rapacka pažljivo pristupa predmodernom identitetu i doživljaju vlastitoga prostora, promatrajući ga u (prostornim) krugovima, kao slojeve u kakvoj lukovici, jer on istodobno može obuhvaćati više identitetskih markera, od užih, kao što su komunalni, gradski, preko parti-kularnih državnih ili regionalnih, do lojalnosti različitim višestoljetnim političkim gospodarima i poricima, sve do širih kulturnih ili etničkih okvira, kao što je južnoslavenski ili još širi slavenski (Bogdan 2018: 46).

U tom kontekstu vrijedi još podsjetiti na istraživanje Joanne Rapacke, posvećeno “regionalizaciji hrvatske književnosti suprotno europskoj struji” (Rapacka 1984: 8), a u kojemu na regionalnoj razini promišlja razlike u utjecajima popularno-usmene u odnosu na visoko-umjetničku književnost. Pritom zaključuje da „kulturnu posebnost Hrvatske“ obilježava nadregionalna komunikacija popularne (usmene) književnosti, u odnosu na elitnu, umjetničku književnost koja se kao posebnost pojavljuje u pojedinim regijama.

Zaključci znanstvenice o suvremenosti i prepoznavanju važnosti regionalizma u novim povijesnim okolnostima, koje su se pojavile nakon 1990., zaslužuju posebnu pozornost. Razmišljanje istraživačice ne tiče se samo Hrvatske već i široko shvaćenog europskog prostora. Ona napominje da:

Može se čak reći da se trenutno bavimo oživljavanjem regionalizma, iako je to naizgled u suprotnosti s intenziviranjem nacionalnih tendencija. Ovo nije mjesto za analizu političkog aspekta stvari, ali naglasimo da se radi o fenomenu širem od hrvatskog opsega i dubljem od političke prirode. Sukob dviju kontradiktornih težnji: europskog integracionizma, koji je najčešće popraćen oživljavanjem regionalizma (npr. Italije, Njemačke) i nacionalizma, jedno je od obilježja trenutne opće europske situacije (Rapacka 1995: 73–74).

Radovi Joanne Rapacke i njezini zaključci sve do danas imaju utjecaj na kroatistička istraživanja u Poljskoj, pa tragove njezinih razmišljanja nalazimo u radovima brojnih drugih autora. Julian Kornhauser u knjizi značajnog naslova *Regionalna svijest i mit o odvojenosti* (2001), pozivajući se na primjere iz suvremene književnosti, konstatira:

Hrvatska je književnost zadržala svoja dva odvojena, specifična lica, koja proizlaze iz različitih tradicija. Za njih je tipičan i nestanak razmjene vrijednosti. Zagreb nerijetko ne uključuje u trenutno dominantan nacionalni kanon, djela i autore iz Dalmacije. Ta je granica trajna, svjesno ili polusvjesno održavana (...) Zagreb se ne može riješiti kompleksa mlađeg brata Dalmacije (Kornhauser 2001: 10).

Poljski istraživači, koji se u svojim djelima bave pitanjima regionalizma, novog regionalizma i prostornih uvjetovanosti hrvatske kulture i književnosti, uvijek ukazuju na zaključke Joanne Rapacke kao polaznu točku svojih istraživanja. Da navedemo samo neke radove: Krystyna Pieniążek-Marković “Hrvatski problem s regionalizmom”, Leszek Małczak *Prostorni konteksti hrvatske književnosti*, Anna Boguska

“Granice wewnątrz granic. Nowy regionalizm we współczesnej literaturze chorwackiej”, Magdalena Dyras “Novi regionalizam – slučaj Slavonije”. Svi navedeni autori potvrđuju konstataciju Joanne Rapacke o obnovljenom interesu za pitanja prostora te u svojim istraživanjima primjenjuju novu metodologiju proučavanja prostornih tema.

U studijama Joanne Rapacke zemljopisni prostor tretira se kao aktivno i iznimno značajno obilježje koje uvjetuje i oblikuje kulturu. Čak i letimičan pregled natuknica u *Leksikonu hrvatskih tradicija* potvrđuje da one natuknice koje se odnose na prostor, na značajna i simbolična književna mjesta, omogućuju stvaranje osebujne topografije, shvaćene kao “zapisi mjesta u kulturnim tekstovima”. To su: Bosna, Crvena Hrvatska, Dubrovnik, Epidaurum, Gradec, Grič, Grobničko Polje, Ilirija, Krajina, Krbavsko polje, Kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Kraljevstvo Slavena, Mletačka granica, predziđe, Salona, Siget, Split, Zagreb (Rapacka 1997). Istraživačica je, izrađujući pojedinačne natuknice *Leksikona*, pokazala na koji način Hrvati daju smisao prostoru, kako čitaju svoje mjesto u njemu, što prostorne kategorije otkrivaju o obilježjima njihove kulture.

4. “LJUBAV PREMA LJEPOTI GRADA”

U našim razmatranjima nemoguće je zanemariti knjigu koja je ušla u kanon lektire poljskih kroatista. Riječ je o monografiji *Rzeczpospolita Dubrownicka (Dubrovačka književna republika)* posvećenoj gradu koji je toliko oduševio Joannu Rapacku da se u pogovoru, nakon ponovnog objavljivanja knjige 2005. godine, suprug istraživačice nije ustručavao spomenuti njezinu “sjajnu – već na prvi pogled – ljubav prema ogromnoj ljepoti Grada” (Mandalian 2005: 232). Razmišljanje o antropologiji grada otkrilo je da ga ona percipira jedinstven kulturni prostor slavenske Atene (Rapacka 2005: 91). Istraživačica rekonstruira književne svjetove Dubrovnika, oživljava prošlost grada i opisuje njegov jedinstveni identitet koji proizlazi iz osebujnosti njegove povijesne tradicije.

Pristup znanstvenice identitetskim problemima koji pokazuje da “o prošlosti treba razmišljati u kategorijama prošlosti, a ne sadašnjosti” pažljivo je analizirao Tomislav Bogdan:

Rapacka ističe čak i razlike između Dubrovnika i ostatka Dalmacije, što je posebno osjetljiv problem, pa tako upozorava na kulturni identitet staroga Dubrovnika koji počiva, među ostalim, na jeziku, državnosti, posebnom političkom identitetu te lokalnoj književnoj tradiciji, lokalnome Parnasu (...). Upravo

je na primjeru Dubrovačke Republike najlakše uočiti procese konstruiranja partikularnih identiteta u predmodernu vrijeme. Kada bismo ih razumjeli i uvažavali, lakše bismo mogli shvatiti i konstruiranost, rahlost vlastitih, suvremenih identiteta (Bogdan 2018: 46).

Dubrovnik je za Joannu Rapacku bio i prostor egzistencijalnog iskustva. Iz već citiranog pogovora Andrzeja Mandaliana doznajemo o njezinu traumatičnom susretu s Gradom 90-ih godina i svjedočanstvima o ovom boravku sačuvanima u privatnim zapisima, bilješkama na komadićima papira koja su nabrzinu sastavljeni tijekom putovanja: “Grad sramotno pokriva svoje rane. Sva su oštećenja pažljivo zakrpana, razbijeno staklo zamijenjeno je šperpločom, skele su posvuda vidljive. (...) Najviše me se dojmio unakaženi franjevački samostan, deseterci oštećenih arhitektonskih detalja” (Rapacka 2005: 234). Joanna Rapacka ostala je vjerna svojoj velikoj ljubavi prema Dubrovniku, suosjećajući s gradom u trenutku kada je postao žrtvom. Nikada nije skrivala emocije izazvane tragičnim ratnim događajima.

5. ZAKLJUČAK

Joanna Rapacka u svojim se radovima često pozivala na novu terminologiju opisa primjerenu kulturnoj orijentaciji u književnim istraživanjima. Gradila je “karte značenja”, analizirala topografiju i položaj simboličkih mjesta. Radovi znanstvenice uklopili su se u novu paradigmu istraživanja književnosti i kulture, a odabirom područja istraživanja odražavali su interes za decentralizirani prostor, regionalnu perspektivu, značenja granice i pograničnog područja, odnose između periferije i centra. Rapacka u svojim književnim istraživanjima primjenjuje metodologiju prostornog obrata u opisa primjeren kulturnoj orijentaciji u svojim književnim istraživanjima. Nije bez razloga da posthumno objavljen svezak s djelima Joanne Rapacke dobio je naslov *Mediteran, Srednja Europa, Balkan* koji izravno ukazuje na prostore koje je znanstvenica pokrila svojim istraživačkim promišljanjem, otkrivajući njihove međusobne, ponekad ne baš očite, veze i utjecaje.

LITERATURA

- BOGDAN, Tomislav. 2018. "Obrana uzaludnih napora – Joanna Rapacka i proučavanje hrvatske književne povijesti". *Poljsko-hrvatske veze kroz stoljeća. Povijest, kultura, književnost*. Ur. M. Czerwiński, Damir Agičić. Zagreb: Srednja Europa: 41–50.
- BOGUSKA, Anna. 2016. "Granice wewnątrz granic. Nowy regionalizm we współczesnej literaturze chorwackiej". *Slavia Meridionalis* 16: 541–564.
- BRKOVIĆ, Ivana. 2013. "Književni prostori u svjetlu prostornog obrata". *Umjetnost riječi* LVII, 1–2: 115–138.
- DYRAS, Magdalena. 2015. "Novi regionalizam – slučaj Slavonije". *Književna revija* 55, 1–2: 9–21.
- FOUCAULT, Michel. 1986. "Of other Spaces". *Diacritics* 16 (1): 22–29.
- KORNHAUSER, Julian. 2001. *Świadomość regionalna i mit odrębności*. Kraków: Scriptum.
- LEFEBVRE, Henri. 2005. *The production of Space*. Prev. D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell Publishing.
- MAŁCZAK, Leszek. 2001. "Miejsce i rola Śródziemnomorza w przestrzeni kulturalnej Chorwatów". *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku : język - tradycja – kultura*. Ur. E. Tokarz. Katowice: "Śląsk": 63–69.
- MAŁCZAK, Leszek. 2021. „Mediteran u hrvatskoj književnosti i kulturi. Pogled izvana“. [u:] K. Bagić, M. Levanat-Peričić, L. Małczak (urednici), *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi*, ur. Krešimir Bagić, Miranda Levanat-Peričić i Leszek Małczak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 37–49.
- MANDALIAN, Andrzej. 2005. "Poślowie". *Rzeczpospolita Dubrownicka*. Sejny, Pogranicze: 231–235.
- PIENIAŻEK-MARKOVIĆ, Krystyna. 2021. "Hrvatski problem s regionalizmom". *Periferno u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi*. Ur. Krešimir Bagić, Miranda Levanat-Peričić i Leszek Małczak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 37–49.
- RAPACKA, Joanna. 1984. *Złoty wiek sielanki chorwackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- RAPACKA, Joanna. 1995. "Rola regionalizmu w kulturze chorwackiej". *Godzina Herdera*, Warszawa: Wydawnictwo Energeia: 73–84.
- RAPACKA, Joanna. 1997. *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN – Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- RAPACKA, Joanna. 2002. *Śródziemnomorze, Europa Środkowa, Bałkany*. Kraków: Universitas.
- RAPACKA, Joanna. 2005. *Rzeczpospolita Dubrownicka*. Sejny: Pogranicze.
- RYBICKA, Elżbieta. 2012. "Literatura, geografia: wspólne terytoria". *Od poetyki przestrzeni do geo-poetyki*. Ur. Konończuk Elżbieta, Sidoruk Elżbieta. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku: 11–25.
- SOJA, Edward W. 1989. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London – New York: Verso.

SPATIAL CATEGORIES IN THE WORKS OF JOANNA RAPACKA

MAGDALENA DYRAS

ABSTRACT

In the works of Joanna Rapacka, issues of spatiality occupy a privileged place. As the first among the Polish researchers of Croatian literature and culture, she paid particular attention to the characteristics and history of individual regions. Rapacka tried to understand the meaning of regionalism and its impact on identity and a sense of belonging to a community. She pointed out the importance of border areas and their indisputable significance. Joanna Rapacka was also engaged in “understanding the city” of Dubrovnik and describing the forces that shaped and conditioned its culture. In her works, she pointed out the importance of understanding time in space and the new possibilities of creating relationships with space. She treated the aforesaid human attitude towards spatial categories as a kind of cultural practice. In her works, she successfully applied a new language of description which is characteristic for cultural orientation in literary research.

KEY WORDS:

space, culture, regionalism, border, border areas

